

**Мактабгача таълим ёшидаги болаларда халқ эртақларини ўқитиш  
орқали тафаккурини ривожлантириш**

**Маҳамматов А.Р.,**

**Жиззах ДПУ Мактабгача ва бошланғич  
йўналишларида масофавий таълим  
кафедраси ўқитувчиси,**

**Мустафаева Ш.О.**

**Жиззах ДПУ талабаси**

Бугунги кунда жадаллик билан ривожланиб бораётган техника тараққиёти асрида ёш авлодни жисман ва руҳан баркамол қилиб тарбиялаш тез ва осон амалга ошадиган иш эмас. Бунинг учун мактабгача таълим муассасалари тарбияччилардан тўғри белгиланган мақсад асосида йиллар давомида қатор вазифаларни ўз вақтида амалга ошириш талаб этилади. Шунинг эса тутиш керакки, мактабгача таълим муассасаси жамоаси ва тарбиячининг ютуғи тезда кўринмагани каби хатоси ҳам ўша заҳоти эмас, орадан йиллар ўтгач юзага чиқади. Агарда бу хатоларни ўз вақтида тузатишга ҳаракат қилинмаса, келгусида бундай хатоларни тузатишнинг имкони бўлмай қолади. Маълумки, боланинг борлиқни билиш фаолияти у дунёга келиши билан бошланади. Бола дастлаб мактабгача таълим муассасасида тарбияланади. Шундан сўнг бошланғич таълим босқичига қадам қўйганида, жараён шаклан ҳам, мазмунан ҳам маълум тартибга солиниб, тизимли кўриниш олади. Мактаб ҳаёти ташқи ва ички жиҳатлари билан оила ёки мактабгача таълим муассасаси ҳаётидан фарқ қилади. Бола биринчи синфга келишдан олдин ўз ҳаётининг бу босқичи билан қизиқа бошлайди. Мактабга келгач эса уни бевосита ҳис қилади. Боланинг эркин яшаш тарзини ўзгартириб, қолипларга солинган мактаб ҳаётига мослашиши осон кечмайди. Мактабгача таълим муассасаларида билим олиш жараёни ўйинлар шаклида амалга оширилишининг боиси ҳам шундан иборат бўлади. Бу таълим жараёнини инсон табиатига мослаштириш демакдир. Болаларга бетиним жиддий топшириқлар бериб, устма-уст назарий билимлар сингдириш уларни ўқишдан

бездириб қўйиши мумкин. Ақлий зўриқишдан толиқиб, унга қарши қандай курашиш кераклигини билмаган бола ўқимай қўя қолади. Кичик ёшдаги болаларда бундай ҳолат жуда кўп учрайди. Боланинг мустақил фикрлаши, бадиий ижодкорлиги илмий-назарий билимларни эгаллаш услубини ўйинлар асосига қуришнинг ўзи алоҳида муаммодир. Чунки баркамол авлодни шакллантиришнинг бош омили уни мустақил фикрлашга ўргатишдир. Ўз фикри ва мустақил қарашига эга бўлган киши ўқиган, эшитган, кўрган-билганини мулоҳаза қилади, ўз фикрига эга бўлади, қарашларини асослайди. Агар болаларнинг даврга мос қилиб тарбияланиши исталса, аввало, уларнинг бадиий адабиётга ошно бўлиши таъминланиши шарт. Болалар ўз имкониятларидан ортиқроқ ишларни бажаришни хуш кўрадилар.

Психологларнинг фикрича, бу болаларнинг руҳий камолоти ва жисмоний ўсишини таъминловчи асосий омилдир. Улар табиий равишда шунга интиладилар. Бошланғич синфларда болаларнинг мана шу интилишини мустақил мулоҳаза юритишга, фикр айтишга йўналтириш уларнинг маънавий жиҳатдан тўқис шахслар сифатида шаклланишини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Бу ўз навбатида, таълим-тарбиянинг кейинги босқичидаги тадбирлар самарадорлигини таъминлашга ҳам хизмат қилади. Бошланғич мактабда шакллантирилган маънавий фазилатлар боланинг кейинги умри давомида қарамлик, мутелик, масъулиятсизлик, ёлғончилик каби иллатлар пайдо бўлиб, уларнинг бемалол қулоқ ёзиб, кенгайишига йўл қўймайди.

Психология илмида таъкидланганидек, инсоннинг ақли, қарашлари курашлар асносида туғилади ва ўсиб ривожланади. Болаларни ўйинлар асносида тинимсиз равишда мустақил мулоҳаза юритишга, муносабат билдиришга, фикр айтишга ундаш, ҳаёлот дунёсига сайр қилдириш, руҳий, ақлий зўриқишларсиз улар истаган йўллар билан ўзларини ўзлари тарбиялашларига кўмаклашиш лозим.

Мана шундай ижодкорликка ундовчи машғулотлардан бири “Сўз ва ҳодисаларни эслаш” ўйинидир. Синф доскасига “китоб” сўзи ёзилади. Ўқувчилардан шу сўзнинг бош ҳарфи билан бошланадиган бошқа сўзларни

айтиш талаб қилинади. Бу ўйинда қанча кўп ўқувчи иштирок этиб, қанча кўп сўз топилса, шунча яхши. Ўқитувчининг вазифаси “топилма”ларни доскага ёзиб боришдан иборат бўлади. Айни вақтда, ўқувчиларга китоб билан боғлиқ барча ашёлар номини эслашга тўғри келади. Охирги босқичда китоб билан боғлиқ бирорта эртак, ҳикоя, шеър тўқишни сўраш мумкин. Бунда ўқувчиларга юқорида тўпланган материаллар қўл келади. Бу топшириқнинг бажарилишида олинган натижалар дастлаб балки кутилганидек самара бермаслиги мумкин, лекин у қайта-қайта такрорланаверса, келгусида албатта кутилган натижага эришилади. Топшириқлар босқичма-босқич мураккаблашиб боради, болаларнинг фаолияти жиддийлашади ва жадаллашади. Шунинг учун у дарсда зерикмайди. Топшириқларни бажариш жараёни қизиқ бўлгани учун болага ақлан зўриқиш малол келмайди. Бола ўйин жараёнида фикрлайди, ўз лексик бойлигини титкилаб, уни фаоллаштиради. Ўйин давомида кимдир фикрини мантиқ асосига куради, кимдир сўзларни тасодифан айтади. Бошида бунга ортиқча аҳамият бериш керак эмас. Мухими, болаларнинг фикр юритиб, мустақил мулоҳаза қилган ҳолда ўқитувчи айтиб берганларини қайтариб лоқайд ўтирганларидан кўра қандай бўлса-да, ўзлари мулоҳаза юритишга ўрганганлари маъқул.

Бошланғич синфларда ўқувчилар тасаввурини, мустақил, ижодий фикрлаш кўникмасини шакллантирувчи, ақлини пешлаб, зеҳнини ўткирловчи фаолият турларидан бири синфда “Эртакчи” курсисини ташкил этишдир. Мазкур ўйинда ўқувчилар ўзлари тўқиган эртак, ҳикоя ёки воқеа-ҳодисани навбат билан эртакчи курсисида ўтириб, айтиб берадилар. Бунда болалар ўз хаёлот олами, билимлари дунёсида кезиб эртак ёки саргузашт тўқийдилар, яъни ижод қиладилар. Тасаввурларини ўзларича тизимга соладилар. Ўртоқларига қандай таъсир қилишини ўйлаб безовта бўладилар, изланадилар. Албатта, ҳамма болалар ўз эртаги ёки ҳикояси билан ўртоқлари ва ўқитувчисини лол қолдиргиси, ҳайратларга солгиси келади. Шу боис уларнинг туйғуларини ҳис этиб, “ижод” намуналарини ҳурмат қилиш – ўқитувчининг бурчи. Болалар ижоди савияси қандай бўлишидан қатъий назар уларни танқид қилиш, камситиш мумкин эмас.

Боланинг бир мунча ихтиёрий зўриқиши, ҳаяжони, ақлий ва руҳий интилиши, завқли меҳнати натижаси бўлмиш эртак қадрланиши керак.

Кичик ўқувчиларда мустақил фикр шакллантиришда қўл келадиган яна бир ўйин – таниш эртакдан олинган бешта сўз битта бегона сўзни қўшиб янги асар яратиш. Масалан, “ўгай”, “эрка”, “дангаса”, “меҳнатсевар”, “сеҳргар кампир” каби таниш сўзлар доскага ёзилади ёки карточкаларга ёзилган сўзлар ёпиштириб қўйилади. Уларга “кулол” деган бегона сўз қўшилади. Болалар аввал таниш сўзларга асосланиб эртакнинг номини аниқлайдилар. Масалан: “Зумрад ва Қиммат” эртагини мисол қилиб келтириш мумкин. Шундан сўнг бегона сўз кўмагида эртакни давом эттириш таклиф этилади. Буни ёзма равишда ҳам, оғзаки тарзда ҳам уюштириш мумкин.

Ўқувчилар тузган эртакларини синфда ўқиб ёки айтиб берадилар. Мазмунли, мантиқли “асар”ларнинг муаллифлари рағбатлантирилади. Бу билан уларнинг руҳияти кўтарилиши табиий. Кўтаринки руҳият, яхши кайфият билан улар дунёнинг топшириқларини бажариб юборадилар. Бир олам яхшиликлар қилишга қодир бўладилар.

Шуни таъкидлаш жоизки, жамият равнақини инсон таъминлайди. Уни буюк келажак сари олиб бориш ҳам, тубанлик қаърига тортиш ҳам унинг қўлида бўлади. Мустақил фикри, шахсий қарашларига эга бўлган, эркинликни ҳис қилувчи кишилари кўп бўлган миллатгина тараққиёт йўлидан қатъият билан бора олади. Жамиятни ҳаракатга келтирувчи мана шу куч – инсоннинг тафаккури қанчалик мустақил бўлса, у шунчалик ташаббускор бўлади. Қанчалик эркин бўлса, шунчалик изланувчан бўлади.